

Marsupia in Pannonia

Római pénzes erszények és az őket előállító bőripar
nyomai Pannonia provinciában

Készítette: Lenár Vilmos György

Témavezető: Dr. Bartus Dávid

2023

ELTE
EÖTVÖS LORÁND
UNIVERSITY

Absztrakt

Az utóbbi években a Brigetio castrumának thermae-jében zajló ásatások rendszeresen felszínre hoztak olyan éremkincseket, depókat, amelyek az összekorrodált, még gyakran egymáson fekvő esetleg álló érmek alapján biztosan valamilyen erszényben voltak, amikor végső helyükre kerültek. Az organikus anyagból készülő római pénzes erszényeket viszont magyarországi ásatáson nagyon nehéz, azonban az erszények ténye így is kijelenthető. A dolgozatomban azt a kérdést járom körül, hogy milyen más módjai vannak még annak, hogy a római bőrművesség nyomait Pannonia provinciában is felfedezhessük. Az archaeozoológiai anyag nyúzásnyomokat jelentő aspektusa messze nem kap elég figyelmet, pedig a másodlagos állati termékre, a bőrre épülő ipar szempontjából nagyon sok érdekes adalékkal járhatna. Emellett melyek azok az eszközök, amelyek a nyúzástól a késztermék megalkotásáig bármikor szerepet vállalhattak abban, hogy a pannoniai polgárok mindennapi tárgyai elkészülhessenek, és ez alapján miket tudunk akár visszamenőleg ekként azonosítani, illetve a későbbiekben esetleg hasznos fogódzó lehet mások számára például a szőrözökés szerepének tisztázása. Érdemben Aquincummal kapcsolatban merült fel, hogy egy cserzőműhelynek adott otthont, de ettől árnyaltabb bőrfeldolgozási képet sejtek emögött, amit igyekszem megfelelő argumentációkkal alá is támasztani. Végezetül pedig kísérletet teszek arra, hogy az ismert római bőrletek alapján miként is lehet azokat a pénzes erszényeket elképzelni a Római Birodalomban, amiket Pannonia területén eddig nem találtak még meg, vagy miként lehet azt a darabot rekonstruálni, ami sajnos a megtalálás után már az alapos vizsgálatot nem érte meg. A pénzes erszények értelmezését, használatának is lehetséges jellemzőit pedig megpróbálom alátámasztani a kísérleti rekonstrukciók elkészítésével, melyben 14 évnyi történelmi újrajátszó szerepvállalásom tapasztalataiból igyekszem átültetni a tudományos diskurzusban is használható tapasztalatok megszerzése végett.

Erszény nélkül is vannak nyomok

Régészeti feltáráson érmet találni nem számít ritkaságnak. Amennyiben több darabról van szó, amelyek azonos kontextusból származnak, nagy eséllyel beszélhetünk éremkincsről. Ezek a kincsek római kontextusban sem számítanak ritkának, így az elrejtési körülményeik is jól vizsgáltak legtöbb esetben. Legyen szó akár az okáról (például a háborús pusztítások előli menekülés), vagy az elrejtett érmek elsődleges funkciójáról (a mindennapi pénzforgalom részét képezték-e, vagy teaurációról beszélhetünk).

Érmék lehetnek elrejtve ládákban is, mint például a Hoxne kincslelettel kapcsolatban is látható¹. Ettől jóval kisebb ládikákról beszélhetünk sírmellékletként, ahol a funkció a sírba helyezett érmék tárolása². A ládák észlelésében azonban nagy segítséget jelentenek az organikus alkotó, a faanyag lebomlását követően is nagyobb eséllyel megmaradó fémveretek, zsanérok, fülek vagy zárok³.

¹ Hoxne esetében ugyanis egy nagyméretű láda tartalmazott kisebb ládákban különböző tárgyakat és majdnem 15 000 érmét (Catherine, J. – Roger, B.: The Hoxne Late Roman Treasure. *Britannia*, vol. 25, pp 165 – 173. 1994).

² Gorecki 1975, 255.

³ Barkóczy 1967, 81-2.

Ezzel szemben nagyon sok esetben nem azonosítható ennyire egyértelműen a tárolóegység, amiben az érmék földbe lettek helyezve, megtalálási körülményeik mégis egyfajta hordozóban történő deponálásuk irányába mutatnak. Ilyenkor nem újkeletű gondolat organikus anyagból készült erszényekre következtetni.

Brigetioból, a *thermae legionis* területéről 2021-ben (1. kép, balra) és 2022-ben (2. kép, jobbra) előkerült éremkincsek, melyek minden bizonnyal egy erszényben lehettek. (Szederkényi Róbert és Müller Ákos fényképei)

Ezek az erszények is kerülhetnek elő mind mindennapi kontextusból⁴, mind pedig sírmellékletként. Temetkezéseknél azt is elmondhatjuk, hogy az erszények leggyakrabban az öv magasságában, a kézfejeknél, esetleg a lábaknál lettek elhelyezve.⁵

Az erszényekkel magukkal azonban nagyon kevés esetben lehet tisztán foglalkozni, ugyanis kifejezetten ritkán kerülnek elő maguk a tárgyak is a tartalmazott érmékkel szemben. Ennek oka a természetes anyagok megőrződésében keresendő, és az ehhez optimális körülmények ritkasága magyarázza a témához tartozó leletek alacsony számát, valamint földrajzi megoszlásukat. Emiatt Pannonia területén a lebomló anyagokból, és kifejezetten bőrből készült erszények beazonosítására leginkább az éremkincseken keresztül volt alkalmunk korábban és ez továbbra is egy biztos pontként szolgálhat.

3. kép

Brigetioból, „augur temető” 9. sírja. Egy gyermek jobb lábánál 23 db érme került elő. A temető 8. számú sírjában hasonló helyzetben egy ládikát sikerült azonosítani. (Barkóczy 1967, 101, VII. tábla.)

⁴ Juhász 2019.

⁵ Vojvoda – Mrdic 2017, 33.

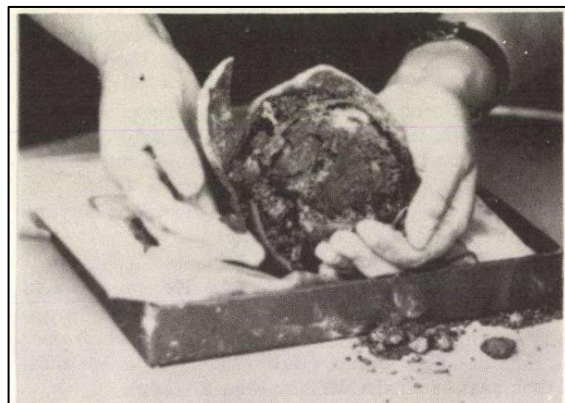
Kivételes találat...

Az oxigénmentes környezet elengedhetetlen a régészeti korú bőr megmaradásához, de emellett az extremitásokra is szükség van, hogy igazán lelassuljon a bőrtárgyak pusztulása.

Erre római pénzes erszények kontextusában egy példánk van Pannoniából. 1976-ban Palágyi Sylvia megkezdte a balácai villagazdaság feltárásának II. szakaszát, majd a 12-es számú épület fűtőcsatornájában előkerült egy kétfülű edény és benne bőrzacskóba rejtve 86 érme⁶. A dolgozat témáját tekintve sajnálatos körülmény, hogy míg az edényről hosszas értekezés zajlik⁷, addig a bőrrerszényre vonatkozó leírás kifejezetten rövid:

” Az érmeket a korrózió által megőrzött oszlopocskákban helyezték a bőrzacskóba.”

A kiemelést követően az bőrdarab feltehetően elpusztult, hiszen később már sehol nem említi a szakirodalom.

4. kép

A bőrzacskó maradványa az érmeken, legalábbis ez minden rendelkezésünkre álló dokumentáció.
(Bíróné – Palágyi 1983, 64. 3. kép)

Az állati bőr

A bőr az ókori világ egyik legfontosabb nyersanyaga, ez a kijelentés pedig hatványozottan igaz a Római Birodalomra⁸. Amikor Plutarchos Numa Pompilius életrajzában a társadalmat a 8 legfontosabb mesterségek szerinti csoportokba szervezéséről ír⁹, a zenészek, aranyművesek, ácsok, textilfestők, ötvösök mellett említi a tímárokat és bőrműveseket is. Ezt, ha nem is fogadjuk el egy reális jellemzőként a királyság korának társadalmi helyzetéről, akkor is egyértelműen látszik, hogy a bőrművesség kiemelt szerepét már az ókoriak is elképesztően ősi jelenséggént kezelték. A rendelkezésünkre álló források alapján azt mondhatjuk, hogy ez a fajta kiemelt figyelem a Birodalom fennállása során megmaradt, a rómaiak privilégiumának tekinthetjük a kor legmodernebb bőrművességi eljárásainak ismeretét.

Az állatok bőre három részből áll. A felhából (epidermisz), a főleg kötőszövetből álló irhából (dermisz), valamint a zsíros bőraljából (hypodermisz)¹⁰. Az irharéteg tovább bontható a felső barkarétegre és az alatta található recés rétegre.¹¹ A barkaréteg felszínének mintázata, a barkarajz alapján jól megkülönböztethetőek mikroszkópos vizsgálattal is az alapanyagot szolgáltató állatfajok is, mind cserzett, mind cserzetlen bőrök esetén¹²¹³.

⁶ Bíróné – Palágyi 1983, 63.

⁷ Bíróné – Palágyi 1983, 64-67.

⁸ Baratta 2008, 203.

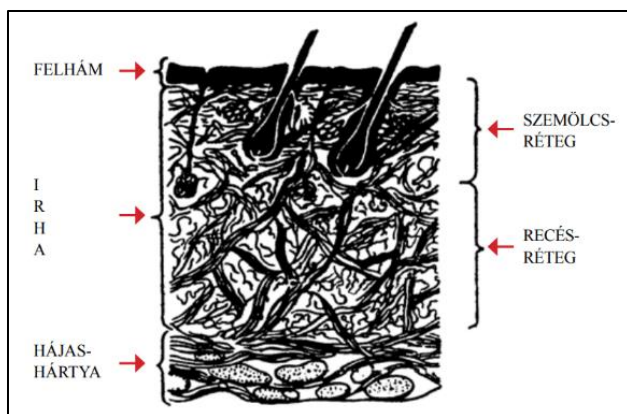
⁹ Plutarchos, Num. 17.

¹⁰ Driksen 1997.

¹¹ Orosz 2013, 85.

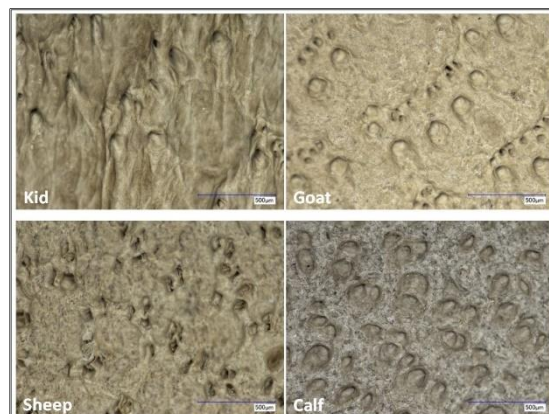
¹² Orosz 2013, 86.

¹³ Római kontextusban ezt a megállapítást árnyalja a hajasbirkák bőrének fel-feltűnése, ennek az állatnak a bőre ugyanis kifejezetten hasonló barkarajzzal bír, mint a kecskéjé, így nem mindig könnyen elkülöníthetőek (Schlabow 1956, 87.)

5. kép

Az emlősállatok bőrének felépítése
(Orosz 2013, 85. 1. kép)

6. kép

Rómaiak által gyakran használt állatfajok növényi
cserzett bőreinek barkarajzai. (Christina Duffy
mikroszkópos felvételei)

Ez azért lehetséges, mert a bőrök felhámja a római korban és római kontextusban elképesztően ritkán van megtartva, így prémekek nem nagyon fordulnak elő a leletanyagban¹⁴. A fajok közötti különbségeknek pedig nem csak a gyakorlati felhasználás során figyelembe vett eltérő tulajdonságok során, hanem a tafonómiai folyamatokkal szembeni ellenállás szempontjából is van jelentősége. Ugyan a kutatások főleg cserzett bőrökkel foglalkoznak ezzel kapcsolatban, azonban a különbség így is tetten érhető.¹⁵

A nyúzás tárgyalásakor csak az állat bőrének az állatról történő eltávolítását értem a kifejezésen és nem az irha megőrzése érdekében elvégzett folyamatokat, azok a bőrkikészítésnél kerülnek majd sorra.

A régészeti leletanyagban frissen nyúzott bőrt ritkán találunk. Castleford esetén említhetünk nagy darab kecskebőröket, amelyek a nyúzás után nem érték el a kikészítés folyamatát, így rohadásuk megkezdődése után hulladékként végezték. ¹⁶ Erre Pannonia esetében a nedves és oxigéntől elzárt közegek ritkaságából adódóan nem lehet számítani, azonban a nyúzás bekövetkezésének azonosítása több más módon is megtörténhet.

Az állat bőrének eltávolítására használt kések ma is egyértelműen meghatározhatóak, és jellemző tulajdonságokkal bírnak. Már Martin Pietsch is megjegyzi, hogy egyes kések sajátos alakja és kevés párhuzama speciális funkcióra utalhat¹⁷, azonban ő még nem köti ezt össze egyértelműen a nyúzással. Ezek a jellemzők a széles és íves penge, az íves hegy és a nyeregszerű hát, melyek többnyire megfeleltethetők mind a mai napig a nyúzókések tipikus paramétereinek¹⁸.

¹⁴ van Driel-Murray 2009, 484.

¹⁵ Koochakzai, 2018.

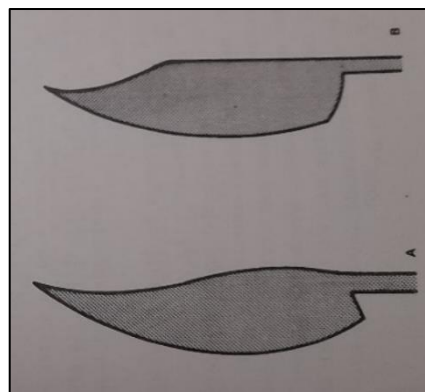
¹⁶ van Driel-Murray 1993, 56.

¹⁷ Pietsch 1983, 78.

¹⁸ „A penge jellemzői az egyoldalú élezés és a nagy szélesség, a vágási vonal domború szerkezetű, és a hegy közelében éles ívben végződik.” – olvasható például a fashion-hu.decorexpro.com meglepően részletes leírást adó felületén.

Jelenleg Pannonia területéről nem tudok ilyen késtípusról, azonban ennek az egyik oka lehet a formának szentelt kevés figyelem. Természetesen a régészeti anyag folyamatos és részletes feldolgozása, valamint a jövőbeli társítása a funkciónak és a kiképzésnek segíthet megváltoztatni ezt az állapotot.

7. kép (jobbra)
Római nyúzókésfarmák. (Gaitzsch 1980, 122skk, Abb. 13.)

A feltételezett funkció igazolására a kísérleti régészet lehet majd segítségünkre, ugyanis egy nyúzási kísérlet előkészítése már folyamatban van. Ennek a célja, hogy egy rekonstruált késsel több kiskérődző nyúzása is megtörténjen, így egyfelől a használhatóságot egy szubjektív szemüvegen keresztül, de sokkal objektívebben a csontanyagon megjelenő nyúzásnyomokat kiértékelve véleményem szerint verifikálni lehet majd a késtípus szerepét a bőripari folyamatokban. A kísérlet során mind tömlőre, mind pedig hagyományos módszerekkel fogunk nyúzni, kontrollmintákat is készítve. Az archaeozoológiai kiértékelést Csippán Péter felügyeli majd.

8. kép
A rekonstruált nyúzóké, Farkas István munkája. (Saját fotó)

9. kép
A rekonstrukció alapjául szolgáló darab a Museum of Londonból. (Cat. no.13687.)

Amiket viszont kés nélkül is lehet vizsgálni, azok az állati maradványok. A csontanyagon ugyanis nem csak a darabolásnak lehetnek nyomai, hanem a nyúzásnak is¹⁹. Ezeknek a nyomoknak a részletes kutatása jelenleg az őskoros leleteket érintő diskurzusban a legrészletesebb nemzetközi viszonylatban is, míg a Pannoniát érintő tanulmányok sajnos csak érintőlegesen említik néhol ezeket az aspektusokat²⁰. Ennek ellenére a nyúzásnyomok elkülönítése a darabolás nyomaitól így is megtehető, a későbbi állatcsontokat érintő vizsgálatokat illetően remélhetőleg egy új szempontot kiemelve.

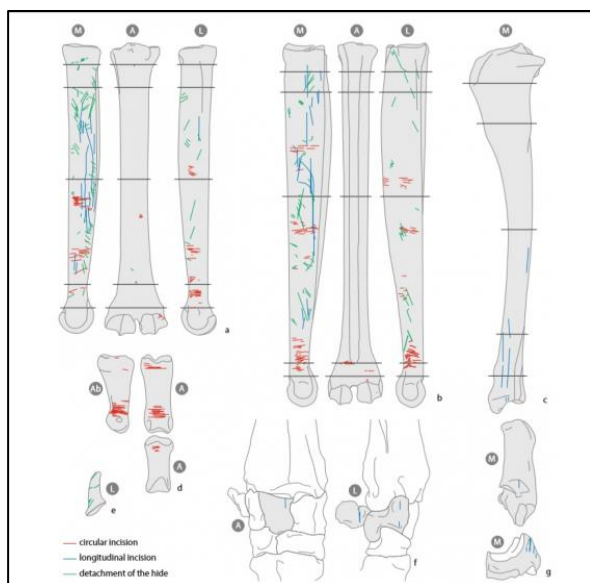
A nyúzás során keletkező nyomok rendszerint a metacarpális csontokon és az ujjperceken jelennek meg²¹, és két alapvető csoportba sorolhatóak. A mélyebb, félköríves mozdulattal ejtett vágások, valamint a hosszanti, gyakran egymáshoz kapcsolódó vágások a

¹⁹ Okaluk – Greenfield 2022, 1.

²⁰ Bökönyi Sándor, aki a római kori állatcsontokkal talán a legszélesebb körben foglalkozott, még az összegző jellegű munkáiban sem tér ki a nyúzásnyomokra (Bökönyi S.: *Animal Husbandry and Hunting in Táp-Gorsium. The vertebrate fauna of a roman town in Pannonia.* 1984.), azóta pedig ilyen grandiózus munkák nem nagyon születtek a korszakot illetően.

²¹ Ritkább esetben hosszanti, folytonos vágások a tibia felületén is megfigyelhetők.

jellemzőek, míg a lefejtett bőr végső eltávolítása a szövettől kisebb, sűrű és keresztirányú vágásokkal történik.²²

10. kép

Különböző nyúzásnyomok előfordulása a végtagok csontjain. (Costamagno 2019, 212. Figure 116.)

11. kép

Levágott szarvcsapok a Tongerenben található depóból. (Vanderhoeven – Ervynck 2007. Fig. 16.6.)

Ha a csontokon megtalálható nyúzásnyomokat nem is vesszük figyelembe, bizonyos csontok felhalmozódása egy-egy lelőhelyen így is érdekes adalékkal szolgáltathatnak a bőrművesség nyomait illetően. A már említett metacarpális csontokat leszámítva a szarvcsapok nagy számú előfordulását szokás a cserzőműhelyekkel összekapcsolni²³. Ennek az oka, hogy a nyúzás során kiskérődzők és szarvasmarhák esetén feltételezzük a bőr eltávolítását a szarvcsapok egyszerű letörésével kísérve, majd ezt egy külön folyamat során távolították el a nyúzatból²⁴. Az ilyen jellegű csontanyag azonban nem egyértelműen a nyúzással és annak helyszínével hozható összefüggésbe, hanem már a bőrkikészítés folyamataihoz tartozik.

Bőrkikészítés

A húsolás, avagy a bőráljának az eltávolítása nélkülözhetetlen az irha berohadásának elkerülése végett, így ezt viszonylag hamar megtették. Ennek legegyszerűbb módszere még nedvesen lekaparni róla a zsíros réteget és az esetleges testszövet maradványokat²⁵. Csak ezután beszélhetünk bőrkikészítési módszerekről, hiszen ezek mindegyikének célja a kollagénmolekulákból felépülő, ennek köszönhetően rugalmas és ellenálló, irharéteg elrohadásának késleltetése vagy megakadályozása²⁶.

A kezdetlegesebb bőrkikészítési módszerek, mint például a füstölés, a sózás, az olajokkal és zsírokkal történő kezelés („sárga cserzés”), vagy például a timsós áztatás („fehér cserzés”) is

²² Costamagno 2019, 212.

²³ Schmid 1972, 45.

²⁴ Monteix 2011, 2.

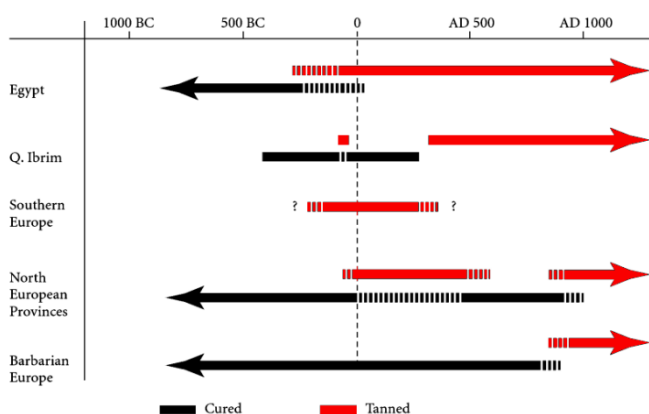
²⁵ Orosz 2013, 88.

²⁶ van Driel-Murray 2009, 483.

jelen vannak a római bőriparban²⁷, azonban ezek nem teszik vízzel szemben is ellenállóvá a bőrt, mint a rómaiak által tökéletesített növényi cserzés²⁸. Ennek pedig két dolog köszönhető, ami jól látható a leletanyagon:

- A rómaiak, ahol lehetőségükben áll növényi cserzett bőrt használnak, míg a Barbaricum lakóira ez nem jellemző²⁹.
- A leletanyagban a növényi cserzett bőrök nedves környezetben is megmaradhatnak (pl. Vindolanda), míg a nem ilyen módon kikészítettek csakis extrém száraz, vagy extrém hideg környezetben, amelyek kifejezetten ritkák a Birodalmon belül³⁰.

A növényi cserzés a rómaiak hatására terjed el a Mediterráneumtól északra, és a Birodalom szétesésével gyakran el is tűnik egy időre³¹. Emellett azt is megállapíthatjuk, a kikészített bőrökre kerülő cserzőpecsétek alapján, hogy a római korban a *tria nominával* rendelkező római polgárság kezében is marad³².

12. kép

A növényi cserzés elterjedése a Római Birodalom területén. (van Driel-Murray 2011, 484. Fig. 19.1.)

13. kép

Bélyeggel ellátott bőrdarab Londonból. (Rhodes 1987, 182. Plate VIII, A.)

Az eljárás előfeltétele a bőr színoldaláról a maradék szőrnek is az eltávolítása, a szőrözés vagy kopasztás. Ehhez a szőröket fellazító hatású fürdőben áztatták a bőröket (például hamus fürdő)³³, majd egy szőrözőkéssel lekaparták róla a fellazított szőröket. Ennek a római forrásanyagban sajnos sem leírása, sem ikonográfiája nem áll rendelkezésünkre, azonban a szőrözőkések beazonosíthatóak. Ez a már említett Martin Pietschnél még nem minden esetben egyértelmű társítás³⁴, azóta azonban elfogadott az ívelt, kétoldalt a penge

²⁷ van Driel-Murray 2001.

²⁸ Douglas 2015, 3.

²⁹ Holmes 2006, 2.

³⁰ Douglas 2015, 4.

³¹ van Driel-Murray 2009, 483-4.

³² van Driel-Murray 2016, 138.

³³ van Driel-Murray 2009, 486.

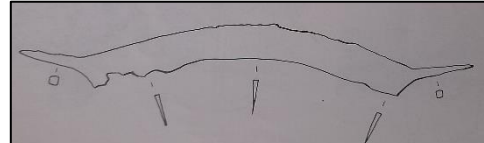
³⁴ Pietsch 1983, 79

ívét megtörő markolattüskével ellátott tolókések szőröző, színelőként való értelmezése³⁵. A használatukat és a kialakítást pedig több középkori ábrázolás is alátámasztja.

14. kép

Pannonia területéről származó szőrözőkés.
(Rupnik 2014., Kat. no. VK 5.)

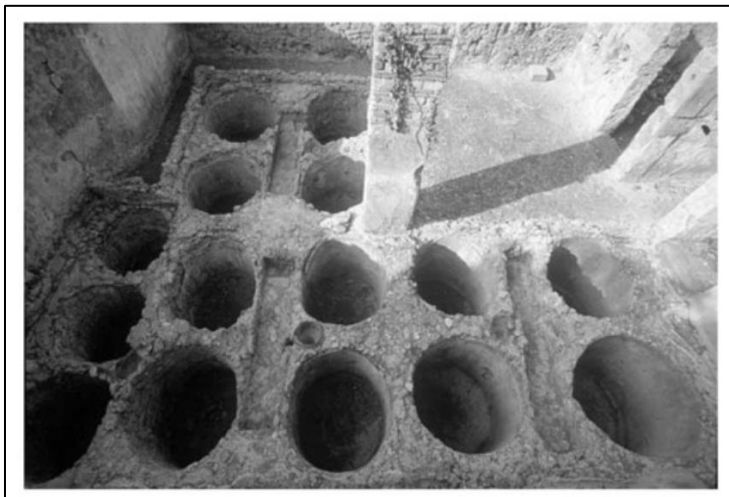
15. kép

Szőrözőkés a Pompeiiben található
cserzőműhelyből. (Gaitzsch 1980, Tafel
25, 132.)

Pannonia területéről pedig már került elő szőrözőkés, azonban kontextus nélküli leletről beszélhetünk³⁶. Ebben az esetben is íves pengéről és a fokához kapcsolódó, azzal tompaszöveget bezáró nyéltüskéről ír Rupnik László, aki meg is jegyzi, hogy az általa vizsgált vonókésektől eltérő darabról van szó. Azonban a fentebb említett funkciót nem rendelte hozzá, így a bőrmegmunkálás eszközei között sem került még említésre ez a lelet.

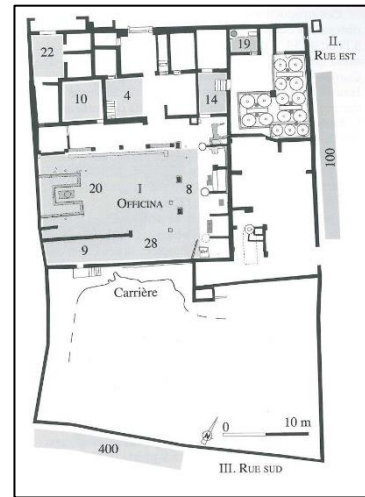
Cserzőműhelyek

A növényi cserzés színhelyéül szolgáló cserzőműhelyek beazonosításának problémája nem újkeletű a kutatásban³⁷. Jelenleg egyetlen egy olyan helyszín van a Birodalom területén, amelyik biztosan beazonosítható, mint cserzőműhely, ez pedig Pompeii (Reg. I.5)³⁸. Emellett a kutatás feltételez még Vitudurum, Saepinum, Liberchies, Gerasa, Tongeren és Augusta Raurica területén^{39,40,41,42}.

16. kép

Pompeii cserzőműhelyének kádjai. (Leguilloux 2002, 475.
Fig. 18.)

17. kép

Pompeii cserzőműhelyének alaprajza.
(Brun – Leguilloux 2014, 115. Fig. 117.)

³⁵ Gaitzsch 1980.

³⁶ Rupnik 2014, 103.

³⁷ Douglas 2015, 35.

³⁸ van Driel-Murray 2009, 488.

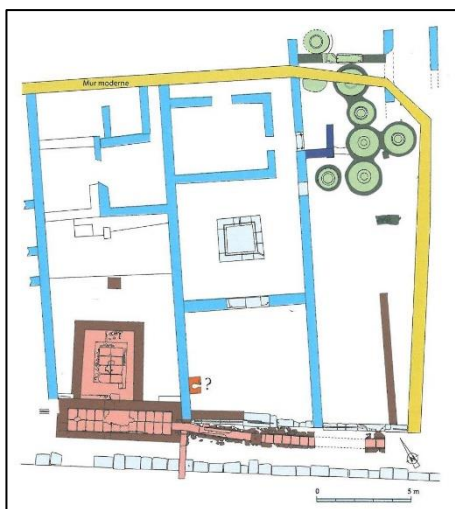
³⁹ Groenman-van Waateringe 2009, 212.

⁴⁰ Baratta 2008, 208-9.

⁴¹ Vanderhoeven – Ervynck 2007

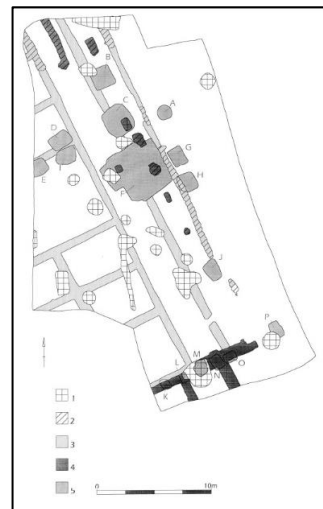
⁴² Deschler-Erb 2005

Az azonosításban mind a legnagyobb segítséget, mind pedig a legnagyobb problémát is az infrastruktúra jelenti, amit egy ilyen műhely igényel. Alapvetésként elmondható, hogy kádak, medencék, bélelt gödrök összekapcsolt rendszerére, szárítóállványokra van szükség⁴³, azonban ezek közül csak a gödrök beazonosíthatóak. A cserzőgödrök jelentette rendszer meghatározása pedig szintén érdekes kérdéseket vet fel, hiszen meg kell határozni, mit is tekintünk a szervezettség minimumának, mind a gödrök számában, mind pedig elrendezésükben. Erre vonatkozó kísérletek történtek⁴⁴, de ez önmagában még nem teszi lehetővé a biztos kijelentéseket.

18. kép (balra)
Saepinum cserzőműhelye, benne a bélelt gödrökkel. (Brun – Leguilloux 2014, 90. Fig. 105.)

19. kép (jobbra)
Tongeren feltételezett cserzőműhelyének jóval szabálytalanabb béleletlen gödrei. (Vanderhoeven – Erynck 2007, Fig. 16.5)

A már korábban is említett szarvcsapokból, metacarpális csontokból és ujjpercekből álló leletanyag is lehet egy indikátora a cserzőműhelyeknek, mint a nyúzás után, a bőrkikészítés helyszínén keletkező hulladék, de ahogy a svájci helyszíneket érintő kutatáson is jól megfigyelhető, ezek ritkán jelentkeznek a szükséges infrastruktúrával együtt⁴⁵.

Sites	Structures	objets en cuir	outils	ossements
Augst, Ins.23				
Augst, Ins.15/16				
Augst, Ins. 30				
Augst, Ins. 31				
Augst, Ins. 51/53				
Augst, Venusstrasse Ost				
Augst, Westtorstrasse				
Avenches, théâtre				
Baden, Du Parc				
Baden, Grabung ABB				
Bern, Engehalbinsel				
Chur-Markthalenplatz				
Minusio, Cadra				
Neftenbach				
Studen-Petinesca, Grube V-5049				
Studen-Petinesca, Brunnen 3				
Sursee, Käppelmat				
Vindonissa, Feuerwehrmagazin				
Vindonissa				
Vitodurum, Römerstrasse 229				
Vitodurum, Haus 2B				
Vitodurum, Haus 11				
Vitodurum, Parz.0				
Vitodurum				
Zurzach, Kastell				
Zurzach, Kastell-Vicus				

20. kép
Svájci területén a cserzőműhelyekre jellemző gödrök, bőroleletek, bőrmegmunkáló eszközök és a csontanyag egymáshoz viszonyított jelenlétét szemléltető táblázat. (Deschler-Erb 2005, 33. Fig. 3.)

⁴³ van Driel-Murray 2011, 75.

⁴⁴ van Driel-Murray 2011, 72.

⁴⁵ Deschler-Erb 2005, 33.

A Pompeii műhelyben is nagy számban megtalálhatóak ezek a csontok, azonban a már említett castlefordi bőrök érdekes kérdéseket vetnek fel, ezekből ugyanis hiányoznak⁴⁶. Ha feltételezzük ugyanis, hogy ezeket is növényi cserzésre szánták, ezért gyűjtötték össze őket és küldték volna a cserzőműhelybe, akkor Carol van Driel-Murray azon felvetését kell elfogadnunk, miszerint a nyúzás után ezeket a bőrökből eltávolították, hogy a szállítás során kisebb tömeget kelljen mozgatni⁴⁷. Modern tanulmányok igazolják, hogy a sóval tartósított bőrök (így előkészítve a transzportálásra) pedig akár 40 %-ot is veszíthetnek tömegükből zsugorodás nélkül⁴⁸, Castleford környékére pedig a Dorsetből származó black burnished ware alapján tudjuk, hogy egyébként is nagy mennyiségű sötét szálítottak a hadsereg számára⁴⁹.

Akkor miért kerülhetnek elő Pompeiiből mégis szarvcsapok? Ennek a megfejtése valószínűleg a műhelybe érkező bőrök által megtett távolságban keresendő. Ehhez azt a feltételezést kell alapul vennünk, miszerint a cserzőműhelyek a Római Birodalom középső területein találhatóak meg és a hódítás hatására elkezdenek terjedni a provinciák irányába is, azonban a határmentieket nem érik el. Ennek oka lehet a növényi cserzés kifejezetten hosszú folyamata, valamint a hozzá emiatt szükséges nagy tőke, amely huzamosabb ideig a kádakban ázó bőrökbe van fektetve⁵⁰. Ezt például a limes menti bizonytalanabb helyzet pedig nem feltétlenül teszi lehetővé. A határmenti provinciákból így a cserzetlen bőröket tartósítás (főleg sózás, füstölés, esetleg zsírcserzés) után elküldték a legközelebbi cserzőműhelybe, majd onnan már cserzett állapotban tértek vissza. Ezt támasztja alá Strabon is, aki ezt írja Britannia esetében:

„A sziget legnagyobb része síkság és erdőség, de van sok dombvidéke is; termékei: gabona, háziállat, arany, ezüst és vas; ezekből, valamint bőrökből, rabszolgákból és kitűnő vadászkutyákból sok még kivitelre is kerül.”⁵¹

Ha pedig ezek mentén azt feltételezzük, hogy a hosszabb útra szánt bőröket tartósítva, de a szarvcsapoktól és a végtagok csontjaitól megfosztva, míg a kisebb távolságra küldött bőröket (középkori analógiákkal magyarázhatóan⁵²) úgy tették a szállítóállatra, hogy a súlyozásban segítenek a benne hagyott csontok, akkor egy komplex képet kaphatunk a Birodalmon gazdaságáról.

Így pedig a cserzőműhelyek biztos azonosításához meg kell maradnunk a lehetséges indikátorok (bélelt gödrök, ezek betöltéséből vett és kielemezett minták, eszközök és az esetleges csontanyag) együttes kiértékelésénél, izoláltan kezelve őket nem biztos, hogy megfelelő képet kaphatunk ugyanis.

⁴⁶ Douglas 2015, 36.

⁴⁷ van Driel-Murray 2011, 72; 78.

⁴⁸ Douglas 2015, 35.

⁴⁹ Gerrard 2008.

⁵⁰ van Driel-Murray 2009, 486.

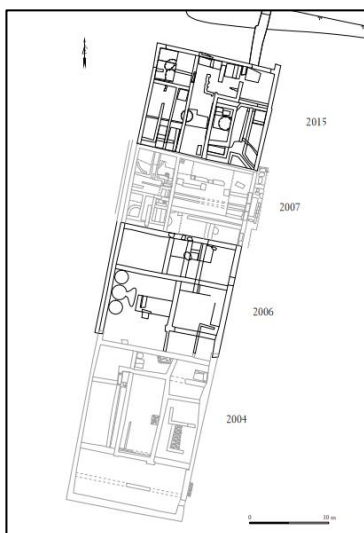
⁵¹ Strabon, Geographica IV, 5, C200, Ford.: Dr. Földy József.

⁵² Serjeantson 1989, 136.

Az aquincumi peristylumos ház esete

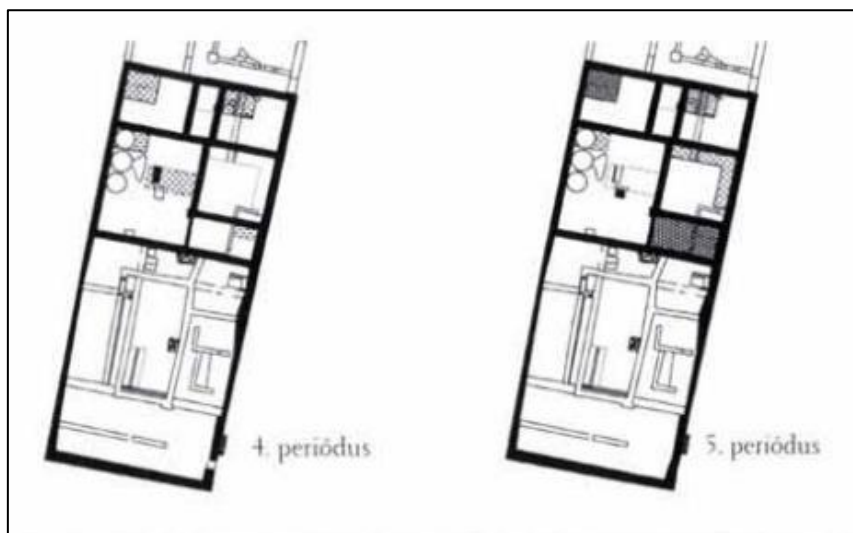
Aquincum területén is található egy helyszín, amelyik esetében felmerült a cserzőműhely léte. A polgárváros északkeleti részén, a nyugat-keleti irányú főútvonal mentén található téglalap alakú épület feltárása 3 hullámban zajlott. Kuzsinszky Bálint kezdte meg az északi felét illetően a XIX. század végén, majd az 1940-es években Szilágyi János folytatta az épület déli részével. Ezeket követően Láng Orsolya vezetésével 2004 és 2007 között, valamint 2015-ben folytatott ásatásokat a korábbi eredmények hitelesítése és bővítése céljából⁵³.

Ezek során 2006-ban az 59-es helységben, annak nyugati falánál sikerült 3, egymáshoz kapcsolódó gödröt azonosítani (már Szilágyi is megtalálta őket). A gödrök átlagosan 0,5 méteres mélységgel és 1,5 méteres átmérővel bírnak. Részletesen kutatásra a legészakibb gödör esetében volt lehetőség, amely lecekkel volt bélelve, vízzáró agyagrétegbe mélyítve, betöltése pedig erősen meszes volt. A gödrökből nagy mennyiségű állatcsont került elő, főleg szarvcsapok és ujjpercek⁵⁴.

21. kép

A peristylumos ház rajza.
(Láng 2016, 49. 2. kép.)

22. kép

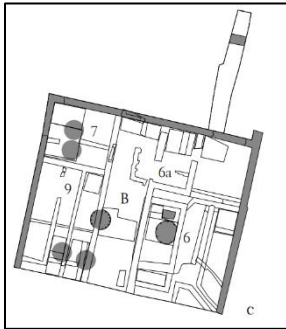
Az 59-es helység a II-III. századokban, benne a nyugati falánál található gödrökkel. (Láng 2007, 119. 2. kép.)

A 2015-ös feltárások során az 59-es helységtől északra folytatott munkálatok során további 7 kád került elő⁵⁵. A gödrök kevésbé helyezkedtek el rendszerszerűen, mint az 59-es helységben, de méretük és kialakításuk hasonló. Ezeket is sárga, vízzáró réteggként funkcionáló, döngölt agyagba mélyítették. A 6. helység egyik kádjából is kerültek elő mészdarabok, valamint a szarvcsapok és ujjpercek jelenléte továbbra is erős.

⁵³ Láng 2016, 47.

⁵⁴ Láng 2007, 124-5.

⁵⁵ Láng 2016, 53-56.

23. kép
Az északi helység
és a gödrök. (Láng
2016, 50. 3. kép.)

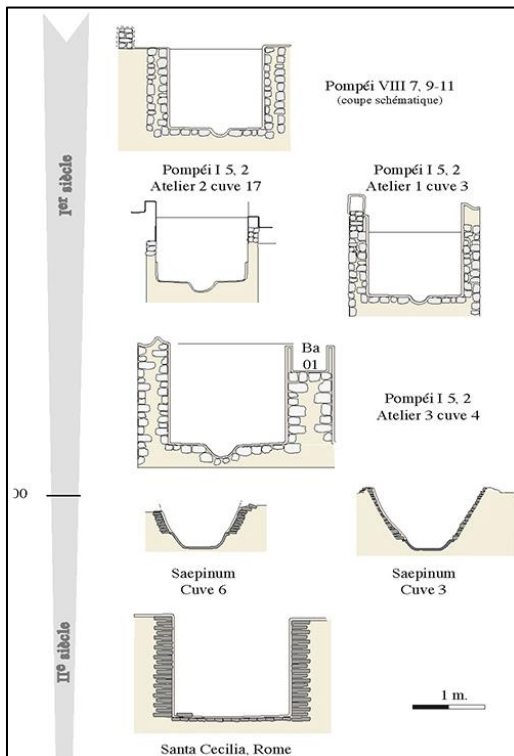

24. kép
Az 59-es helység északi
gödre bontás közben.
(Láng 2007, 124. 7. kép.)

25. kép
A 6-os helység egyik
gödre bontás közben.
(Láng 2016, 56. 5.)

Azt már Láng Orsolya is megállapította, hogy a 2 gödörrendszer rövidebb ideig volt egyidőben használatban, az északiakat hamarabb visszatették, és valószínűleg lekorlátozták az ipari működést az 59-es helység gödreire. Pontos funkcióját tekintve azonban felmerült az enyvfőzés mellett a bőrcserzés is. Ennek ellentmond mind a gödrök mérete, mind pedig a bennük talált mészs. A gödrök összehasonlítva más római cserzőműhelyek gödreivel, bár átmérőjük megegyezik, kifejezetten sekélynek tűnnek. Pompeii⁵⁶ és Saepinum⁵⁷ esetében is 1,4-1,6 méter mély gödrökről beszélhetünk, amik mellett az aquincumi gödrök eltörpülnek. A legtöbb esetben az agyagréteget köves béleléssel is megtámogatják, de ez például Tongeren esetében még az eddig tárgyaltaknál is nagyobb gödrök esetében sem áll fent⁵⁸. A meszes betöltés viszont példa nélküli jelenleg legjobb tudásunk szerint.

Az infrastruktúrára vonatkozó jelenségek megvannak ugyan, de nem követik a római cserzőműhelyek jellemzőit sem méretben, sem kialakításban, sem pedig rendezettségben. Ugyan mind Pompeii, mind Tongeren példája azt mutatja, hogy nem lehetetlen egy bőrcserzőműhely a városon belül, a növényi cserzést, mint eljárást az eredeti betöltések vizsgálata nélkül (melyre lehetőség még az első feltárásukkor lett volna) elvetném.

26. kép
Pompeii, Saepinum és a sokak által vitatott Roma
városi cserzőműhely gödreinek összevetése. (Brun
– Leguilloux 2014, Fig. 141.)

⁵⁶ Leguilloux 2002, 474.

⁵⁷ Brun – Leguilloux 2014.

⁵⁸ Vanderhoeven – Ervynck 2007, 160-1.

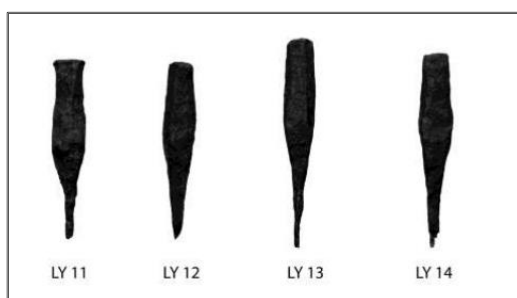
A csontanyag és a gödrök mérete utalhat mind a már korábban felvetett enyvfőzésre, mind a szarvcsapok kiáztatására a szarvakból, ahogyan azt korábban Láng Orsolya már megállapította. Emellett azonban a bőrtartósítási eljárások mellett is felállítható argumentum a korábban ismertetett elvek mentén. A castlefordi példa mintájára könnyen lehet, hogy a cserzőműhelyig vezető útra készítették fel itt a bőrt, eltávolítva belőlük a nyúzaskor bennük hagyott csontokat, valamint a bőrök sózásával, vagy inkább füstölésével. Utóbbit támaszthatja az is alá, hogy a peristylumos ház dél taktusában többszörösen is azonosítható az épület leégése⁵⁹.

Bőrmegmunkálás

A bőrmegmunkálást tekintve van a legnehezebb dolgunk beazonosítani a műhelyeket, hiszen ennek egyik legfontosabb leletanyaga, a bőr, mint műhelyhulladék Pannonia területén csak kifejezetten ideális körülmények között maradhat meg. Erre pedig eddig még nem volt példa.

A műhelyek eszközkészletét tekintve sincs könnyű dolga az embernek, hiszen a bőrműves szerszámok közül egyedül a sutores, a lábbelikészítők egyes eszközeit lehet ikonográfia és továbbélő hagyományok alapján beazonosítani. Ezek az eszközök pedig a félholdkés (valószínűleg a latin *culter crepidarius*nak feleltethető meg⁶⁰, valamint a szintén organikus anyagból készülő, így nagyon ritkán megtalálható kaptafák. Az általánosabb bőrvágó késként értelmezhető *scalprum* alakja változatosabb lehet, így a beazonosításuk is szinte lehetetlen kontextus nélkül⁶¹. Egyikről sem tudunk jelenleg Pannonia területéről.

Általános eszközök között még a bőrlyukasztó árat érdemes megemlíteni, amelyek Pannonia provincia területéről előkerült darabjait Rupnik László katalogizálta. Ezek között is különös figyelemmel kell tekintenünk azokra, amelyek lapos, vagy gyémántfejű árnak tekinthetők, ugyanis ezek azok, amelyek a legtöbb római bőrleleten megtalálható lyukak lenyomatait okozzák, így a marsupia megalkotásában is fontos szerepük volt.

27. kép

Bőrlyukasztó árat Pannoniából.
(Rupnik 2014, Kat. no. LY 11 – 14.)

28. kép

Készületet ábrázoló relief
Ostiából.

29. kép

Félholdkés (Gaitzsch
1980, Cat. no. 125.)

⁵⁹ Láng 2005, 76.

⁶⁰ Pietsch 1983, 78.

⁶¹ Rupnik 2014, 149.

A bőrművesek beazonosítása már könnyebb feladatnak ígérkezik, hiszen a sírkövek, mint számos más esetben, úgy a bőrműveseknél is lehetőséget szolgáltatnak erre a foglalkozásábrázolások által. Brigetióból például előkerült Bononius Vitalis sírköve, amely általános elfogadott tény, hogy bőrműves szerszámokat ábrázol, egy negyedhold-kést és árákat⁶².

Késztermékek

A római bőriparra és az ehhez kapcsolódó kor- és társadalomrajzra viszont talán a legalkalmasabbak a konkrét leletek. Kész és rekonstruálható állapotban ránkmaradt bőrtárgyakat tekintve hatalmas corpus áll rendelkezésre, amely a sátorpanelektől kezdve, a lófelszerelésen és öveken keresztül a lábbelikig sokmindenre kiterjed. A lábbeliket tekinthetjük a legjobban kutatottaknak, ugyanis általuk már egészen jól kirajzolódó divathullámok, regionális különbségek és etnikumokra jellemző szokások is elkülöníthetőek^{63,64}.

Emellett azonban nem szabad megfeledkezni a mindennapi élet apró használati tárgyairól, az erszényekről, szütyőkről, táskákról, tokokról és egyéb hordozókról sem. Ezek fontossága a római öltözködésben a zseb hiányával magyarázható⁶⁵, így azokat a tárgyakat, amelyeket a mindennapokban is maguknál akarták tudni, azokat vagy a tunikák redőibe, vagy kisebb táskákban kellett maguknál hordaniuk. Az ilyen jellegű, kis bőrtárgyak terminológiája a kutatásban sajnos még nem elég kiforrott, így a későbbiek tárgyalásához nekem kell megadnom egyet.

Funkció szerint beszélhetünk:

- tokokról, ha a tárgy elsődleges feladata a bele kerülő értékek védelme, legyen ez a vindolandai fésűtok⁶⁶, akár a pajzsokra húzott tokok egyike Valkenburgból⁶⁷, esetleg egy viasztáblatok Vindonissából⁶⁸.
- olyan tárolókról, amelyek feladata, hogy több dolog lehessen beléjük pakolható a könnyebb tárolás, vagy szállítás végett, legyenek ezek pénzermék⁶⁹, jogi dokumentumok⁷⁰ esetleg egész nagy zsákok, feltételezhetően textília számára⁷¹

30. kép
Fésűtok, benne a fésűvel
Vindolándából. (van Driel-Murray
1993, 49.)

⁶² Pásztókai-Szeőke 2001, 17.

⁶³ van Driel-Murray 2001.

⁶⁴ van Driel-Murray 2016.

⁶⁵ Sumner 2002.

⁶⁶ van Driel-Murray 1993, 49.

⁶⁷ Groenman-van Waateringe 1967, 52-66.

⁶⁸ Volken 2005.

⁶⁹ Schlabow 1956.

⁷⁰ Yadin 1962.

⁷¹ Groenman-van Waateringe 1967, 74-76.

Hordozhatóság szerint a több tárgynak készített tárolókat tovább lehet osztani:

- táskákra, amelyek mérettől függetlenül, de hordszíjjal vannak ellátva, mint például a comacchio hajóroncs táskái⁷².
- zsákokra, amelyek nagyobb méretűek (30x30 cm), és nincs hordozásra kialakított vállsíkjuk, mint például a Cave of Letters nagyméretű zsákja⁷³
- erszényekre, amik kisebb méretűek és hordszíjjal nem rendelkeznek.

31. kép

Válltáskát hordó vándort ábrázoló relief az Uffizi Galériában. (Saját fotó)

A fent vázolt kategóriákba besorolható tárgyakról az állapítható meg, hogy legtöbb esetben kiskérődző bőrből készültek, egészen ritkán borjúbőrrrel is találkozhatunk közöttük, de a vastagságuk nem szokta meghaladni az 1,5 mm-t. Ez azzal magyarázható, hogy nagyon hasonló fizikai tulajdonságaik vannak ezeknek a bőröknek⁷⁴. A rómaiakról alapvetően az is elmondható, hogy marhabőrt ritkábban alkalmaztak, mint ahogy azt a levágott állatok csontanyagbeli megoszlásából következtetni tudnánk⁷⁵, és inkább lábbelikhez használják ezt a bőrtípust⁷⁶.

Mit is várunk a pénzes erszényektől?

Mint a legtöbb használati tárgy, úgy pénzes erszényeket is megtalálhatunk a római ikonográfiában, így a leletanyag ismerete nélkül is lehet egy elképzelésünk arról, hogy is kellene kinézniük ezeknek a tárgyaknak.

Az ábrázolások egyik legjelentősebb csoportját a Mercurius szobrocskák képezik, ahol az istenség az egyik kezében egy pénzes erszényt tart⁷⁷. Kialakítását tekintve ez legtöbbször egy tömlőre nyúzott állatból készített erszényt sejtet, amit néhol csak alul és oldalt kiálló gömböcskékkel, máshol pedig egészen alapos kidolgozással érzékeltetnek⁷⁸. Ezzel szemben olyan bronzszoborral is lehet találkozni, ahol egy fedlapos erszényt láthatunk, nyitott fedéllel.

⁷² Berti 1990, 128-9.

⁷³ Yadin 1962, 160-1.

⁷⁴ Orosz 2013, 86.

⁷⁵ Albarella 2019, 111-26.

⁷⁶ van Driel-Murray 2001, 186.

⁷⁷ Ramskold – Tillack 2022, 167-8.

⁷⁸ Könnyen lehet, hogy ennek a szimbolikának a továbbélése a középkor folyamán látható erszények alján a három bojt.

32. kép
Mercurius szobrocska a bécsi
Kunsthistorisches Museumban.
(Saját fotó)

33. kép
Mercurius szobrocska a firenzei Museo
Archaeologicoban. (Saját fotó)

Mercurius mellett az Aranyhegyi-pataknál 2005-ben előkerült amulettosor (crepundium) egyik, bőrszényt ábrázoló függőjét is meg kell említeni⁷⁹, melynek párhuzamát nem ismerjük⁸⁰, azonban kialakításra jól láthatóan az istenséggel is ábrázolt darabokat követi.

34. kép
Pénzes erszény alakú
borostyáncsüngő. (Az Aquincumi
Múzeum fotója)

A plasztikus megoldások mellett találkozunk még falfestményen is erszénnyel, Pompeiiben, Julia Felix házában. Ezen az ábrázoláson jól kivehető az erszény hasa, a nyakán szorosan, kétoldalt lelógó zsinórral összefogva. Sötétbarna színéből kiindulva az anyagára vonatkozóan, ha nem is minden kétséget kizáróan, de kijelenthető a bőr.

Ezzel szemben az ún. „Magerius mozaik”, amely a mai Smirat közeléből került elő, már egy érdekesebb felvetést mutat számunkra. Ezen ugyanis a kompozíció közepén álló figura egy tálcán tart 4 darab, fehér színű erszényt. Fehér színük alapján lehetnek akár timsós cserzésű, ún. fehérércszerzéssel kikészített bőrből, hiszen ez nem áll távol a rómaiaktól⁸¹, vagy akár lenvászonból is,

⁷⁹ Lassányi – Bechtold 2006.

⁸⁰ Szűcs 2017, 17.

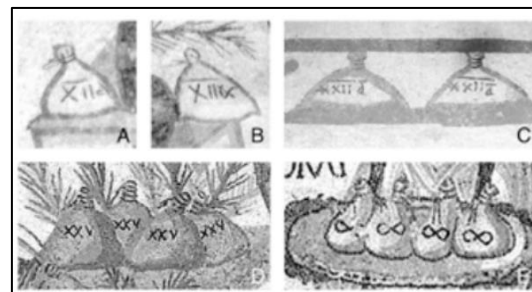
⁸¹ Lau 1969.

csakúgy, mint a Pompeiiből előkerült pénzes erszény⁸². Anyaguktól függetlenül ezeken is jól megfigyelhető a szorosan megkötött nyak (egy fehér megkötővel), de érdekesebb az, hogy a hasukon fektetett 8-asokat találhatunk. Ezek, amennyiben a millióra, mint tartalmuk számszerűsítésére utalnak, azt jelentenék, hogy használatban mindenképpen beszélhetnénk fix összeget tartalmazó erszényekről. Egyéb ilyen erszények az ikonográfiában megtalálhatóak a szintén tunéziai, Gafsa Museumban is, valamint a Piazza Armerina 42-es és 43-as szobáiban⁸³.

35. kép

Falfestmény Julia Felix házában, Pompeiiben. (Saját fotó)

36. kép

Fix összegekről szóló feliratokkal ellátott erszények. (Ramskold – Tillack 2022, 168. Fig. 18.)

Egy másik használatként az erszényeknek a mindennapi pénzforgalomban való alkalmazást (amikor is a bennük lévő összeg, ahogy hozzáadnak, elvesznek) kell feltételeznünk már csak a pusztán praktikum szempontjából is. Ezt alátámasztandó pedig szintén van forrásunk a bőrleletek vizsgálatát megelőzően is, ez pedig a főleg Britanniára jellemző rézötvözet tárcák, melyek feltehetően karon lehettek hordva.⁸⁴

Római pénzes erszény a Római Birodalom határa mellől

1954-ben a hollandiai Drenthe megyében, Bargercompasuumnál előkerült egy éremkincs, és az ezt tartalmazó erszény is, kifejezetten jó állapotban⁸⁵. Az, hogy az erszény részei előkerülnek egyes éremkincsekkel, hozzárohadva az érmékhez, nem számít kifejezetten ritkának, ahogyan az sem, hogy római érmek nagy mennyiségben kerüljenek elő a Római Birodalom határának másik oldaláról⁸⁶. Az viszont a Birodalom területéről származó erszényleleteket vizsgálva is ritkaságnak számít, hogy olyan jó állapotban legyen a bőr maga, hogy gyakorlatban is rekonstruálható legyen a teljes erszény.

Rómainak egyfelől tartalma miatt tekinthető, hiszen a benne megtalált 312 ezüstpénz, melyek korban leghamarabb Commodus uralkodásának végére kelteznek (az első érme Nerótól származik), és egy alacsonyabb rangú tiszt egyheti fizetését jelenthették⁸⁷. Emellett az erszény növényi cserzett hajas birkától származó bőr⁸⁸. Mind a tartalom, mind pedig a bőrkikészítési

⁸² A Casa del Fabbro tricliniumában fekvő nő lábai között került elő egy erszény, benne 26 denarius. (Allison, P. M.: *The Insula of the Menander at Pompeii: Volume III: The Finds, a Contextual Study*. pp. 337-49. 2007.)

⁸³ Ramskold – Tillack 2022, 168.

⁸⁴ van Driel-Murray 1993, 49.

⁸⁵ Schlabow 1956.

⁸⁶ Hunter 2007.

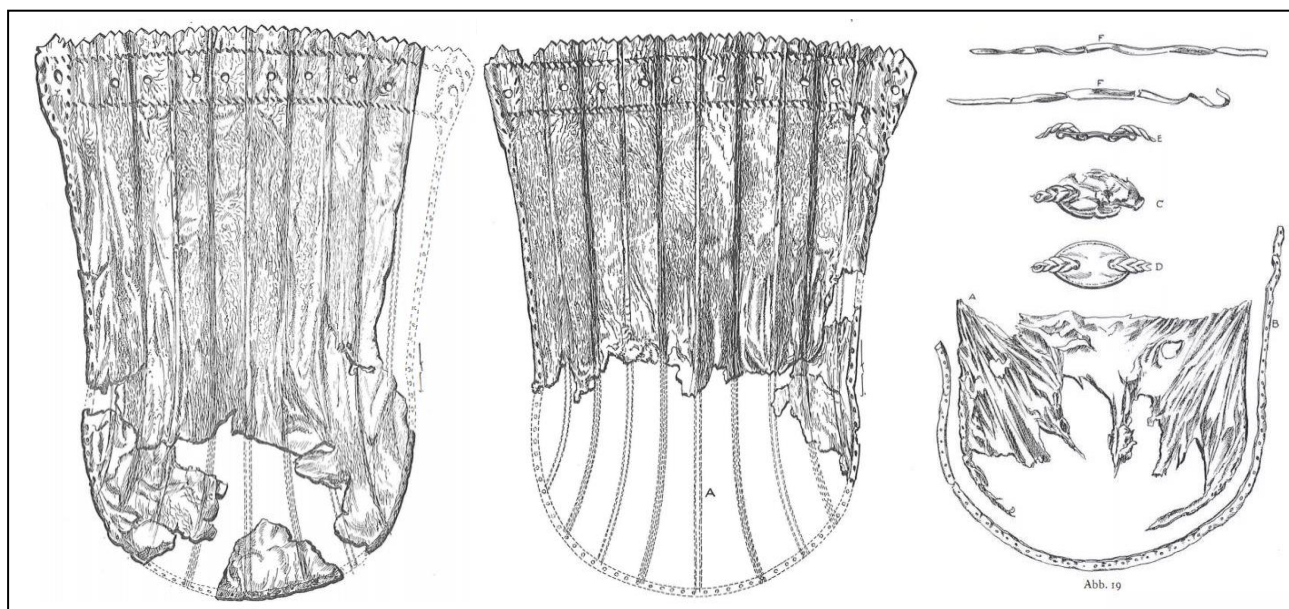
⁸⁷ Zadoks-Josephus Jitta 1956.

⁸⁸ Schlabow 1956, 87.

eljárást tekintve azt lehet mondani, hogy egy római tárgyról beszélhetünk, nem pedig helyi termékről.

Így minden további pénzes erszényeket érintő vizsgálódás alapja a bargercompascuumi lelet lesz, hiszen itt a tárgy funkciója vitathatatlan, jellemzői pedig beazonosíthatóak.

Alapvetően egy elő- és hátlapból áll, melyek oldalt végig össze vannak varrva, ezt pedig egy szegély fedi. Csúszózsínóros erszényről beszélhetünk, ahol a lyukak helyét belülről négyzetes bőrapplikációkkal erősítették meg. A teljes erszény 22 x 26 cm méretű, és a fele magasságában belül egy osztat tagolja 2 zsebre. A könnyebb összehúzódság érdekében függőlegesen préselt sávokkal látták el, 5 található a külső, 4 pedig a belső oldalain a paneleknek. A fűző egy része is előkerült, ezen pedig a záróelembe belefutó fonatok figyelhetőek meg 2 irányból.

37. kép

A bargercompascuumi erszény előlapja, hátlapja, az osztat a szegély egy részével és a fűző darabjaival. (Schlabow 1956)

Kontextusához tartozik még, hogy egy bőrszíjjal együtt találták meg, erről sajnos azonban (mivel nem az erszényhez tartozott, így nem szenteltek neki hasonló figyelmet) több információ nem áll rendelkezésünkre. A szíj megléte viszont akár az övön történő hordást is feltételezheti⁸⁹.

⁸⁹ Schlabow 1956, 86.

A már említett jellemzőin kívül azonban van még egy fontos ismertetőjegye a bargercompascuumi erszénynek, ez pedig a felső peremének cakkozott kialakítása. Ez egy olyan apróság, amely más, jobban beazonosítható funkciójú tokoknál, zsákoknál és erszényeknél nem fedezhető fel, mégis szignifikánsnak tekinthető, és az egységes jellemzőjeként a pénzes erszényeknek is ezt nevezném meg, hiszen több olyan éremllet is van, ahol az épen maradt bőrtárgyakon megtalálhatóak ezek a peremek.

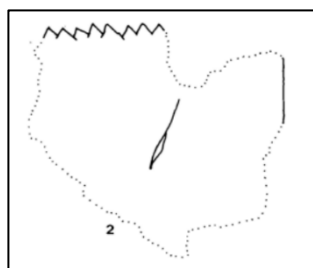
Lelőhely\Jellemző	cakkozott perem	érmek	hosszanti barázdák	csúszózsínóros	erősített lyukak	nyakon megkötött	hajtott konstrukció	többdarabos konstrukció
Bargercompascuum	x	x	x	x	x			x
Vechten 1 ⁹⁰	x					x	x	
Vechten 2 ⁹¹	x							
Vindonissa ⁹²	x					x	x	
London ⁹³	x	x				x		
Comacchio ⁹⁴	x	x				x		
Nahal Hever (Cave of Letters) ⁹⁵	sérült a teteje		x	x				x
Newstead ⁹⁶	x		x	x				

38. kép

Összesítő táblázat a feltételezett pénzes erszényeket illetően.

39. kép
Vechten 1.

40. kép
Vechten 2.

41. kép
Vindonissa.

42. kép
Trimontium.

⁹⁰ van Driel-Murray 1980, 351 afb. 11.

⁹¹ van Driel-Murray 1980, 351 afb. 12.

⁹² Lang 2014, 30.

⁹³ Marquita Volken szóbeli közlése alapján.

⁹⁴ Berti 1990, 130.

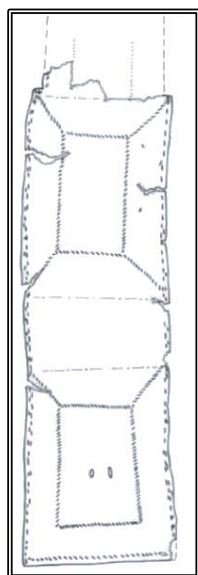
⁹⁵ Yadin 1962, 162.

⁹⁶ A Trimontium Museum közösségi oldalán James Curle 1905 és 1910 között lefolytatott ásatásaihoz köti, azonban a lelet konkrét visszaazonosítása a publikációban lehetetlen. (J. Curle: *A roman frontier post and its people*. The Fort of Newstead in the Parish of Melrose. 1911.)

A fentebbi példák mellett természetesen vannak még olyanok, amelyek vagy az alapvető rekonstruálhatóság kritériumának nem feleltek meg, mint Birnie erszéneyei, ahol megkülönböztethetünk barbár és római darabokat, de a római állapotából csak annyit lehet megállapítani, hogy a megkötője gyapjúzsinórból volt⁹⁷. A másik számításba nem vett kategóriát pedig azok képezik, amelyek alaposabb vizsgálatához, vagy annak dokumentációjához nem volt még hozzáférésem. Ilyen például a Pompeiiben az V-ös régióban előkerült férfi mellkasához szorított erszéneye, amely 20 érmét tartalmazott⁹⁸.

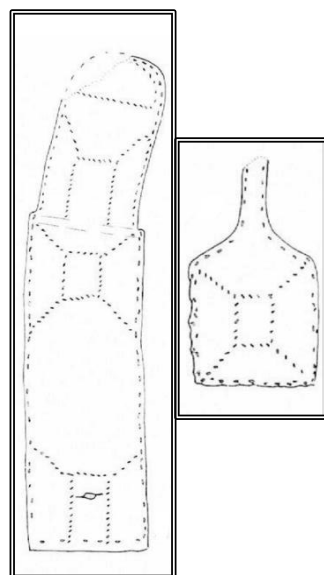
A vizsgált erszéneyekből leszűrhető, hogy cakkozott felső peremű erszéneyekből mindkét kialakítás előfordult a Birodalomban. A csúszzózsínóros megoldásokkal bírók nagyobbak (a Nahal Heverből előkerült erszéney teteje sérült ugyan, de így is 13 x 18 cm-es, a trimontiumi túl töredékes a méretének megállapításához), mint a nyakon kötöttek, amik között az átlagos méret 12 x 15 cm-nek mondható. Az ilyen erszéneyek nagy százalékának kontextusában beszélhetünk érmékről is. Az egyetlen kitiűnő állapotban lévő és már megvizsgált, biztosan pénzes erszéney lelete pedig szintén ilyen cakkozott felső résszel bír, mint a töredékesebbek. Ez persze sokkal kiterjedtebb vizsgálatot igényelne,

A birodalmi szintű erszéneytípusok, vagy divatok esetleges jelenléte mellett szólhat az is, hogy egy másik hasonlóan jellegzetes kialakítás szintén nagyon gyakran fordul elő, hasonló méretű bőrzsákok esetében. Ez a kétpaneles, megerősített fűzőlyukakkal ellátott csúszzózsínóros zsákok csoportja, mint például a valkenburgi darabok⁹⁹. Tokokat tekintve is feltűnő jelenséget találhatunk a bőrtárgyak között a vindonissai¹⁰⁰ és vindolandai¹⁰¹

43. kép (balra)
A vindonissai viasztáblatok teste
kiterítve. (Volken 2005, 38. Abb. 6.)

44. kép (jobbra)
A vindolandai viasztáblatok elemei.
Jól látható nem csak a testen a
varratok mintája, hanem az
oldalpanelen is ugyan ez ismétlődik
meg, akár csak a vindonissain. (van
Driel-Murray 1993, 22. Fig. 11.2-3.)

⁹⁷ Holmes 2006. A 2-es számú kincsleletnek különösen érdekesek a pénzes erszéneyei, mert egyértelműen nem római termékek és egészen hasonlóan az Eveboból származó, V. századi erszéneyre. (B. Magnus: De eldste tider i Gloppen og Breim. In: P. Sandal (ed.): *Soga om Gloppen og Breim*, pp.103–227. 1978.)

⁹⁸ Pompeiisites.org közlése a 2018-ban újraindított feltárásokról a régióban.

⁹⁹ Groenman-van Waateringe.1967, 122-3.

¹⁰⁰ Volken 2005.

¹⁰¹ van Driel-Murray 1993, Nr. 657, 731.

viasztáblatokok esetében, amelyek nem csak bonyolult konstrukciójukban, hanem még a dekoratívabb jellegű varrások mintázatában is megegyeznek¹⁰².

Gyakorlati tapasztalások

Ma már talán elmondható az ilyen apró méretű tárgyakról, hogy nem elég elméletben feltételezni a funkciót, gyakorlatban is tesztelni kell a hipotéziseket. A kísérleti régészet segítségével jelenleg csak a megalkotásuk tesztelhető, a történelmi életmódrekonstrukció során pedig (ugyan nem a tudományos kísérletek szigorú kritériumrendszeréhez mérten) tesztelni is lehet használatukat, amortizációjuk, esetleg gyakorlati kiegészítésekkel lehet élni tekintetükben (természetesen utóbbit annak teljes tudatában szabad csak értékelni, hogy a modern kor agyával tapasztalunk a legtöbbször, így az élményeink is ennek megfelelően alakulnak).

A jelen dolgozatban tárgyalt pénzes erszények kísérleti rekonstrukcióját tekintve a bargercompascuumi lelet adta magát, hiszen ez az egyik legépebb darab, amelyik fentmaradt. Viszont csak a csúszózsínóros erszényekből következtetések levonása ismét tévutak felé vinné el az embert, így a kísérlet megkövetelte, hogy a nyakon megkötős típusból is készüljön legalább egy darab. Ebben az esetben a vechteni leletre esett a választásom, hiszen az teljesen ép, és minden apró részlete feltérképezhető ennek az egyszerű, de mégis jellemző konstrukciónak, hiszen alakra szinte teljesen megegyezik a londoni és a comacchioi darabokkal.

Az eszközkészletet tekintve mindkét alkalommal csak egy egyenes kést és gyémántfejű árat, tűket és egy, a saalburgi lelet alapján rekonstruált regulát használtam. Anyagválasztás szempontjából növényi cserzett kecske- és timsós cserzésű birkabőrt használtam, mindkettő vastagság 1,2 mm körüli. A vechteni erszényhez a birkabőrt gránátalmával vegyített timsós fürdőben sárgára festettem, míg a bargercompascumihoz használt sárgás és a barna szín a növényi cserzés eredménye lett (előbbihez egy kevés hozzáadott hagymahéj hatására), a

45. (balra) és 46. (jobbra) képek

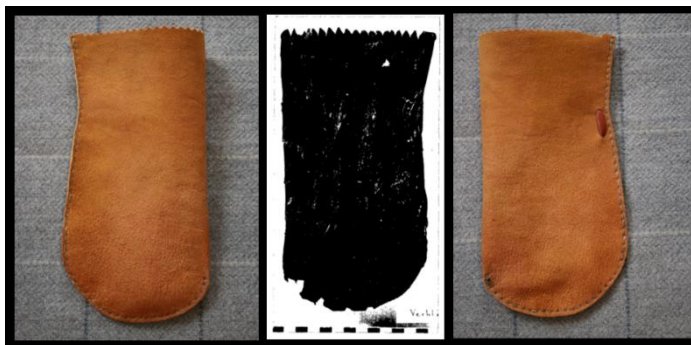
A Cave of Letters zsákja, aminek fekete, piros és sárga festése adja a kontrasztjait. (Yadin 1962, 160. No. 2.)

¹⁰² A vindolandai viasztáblatokra tett rekonstrukciós javaslatom reményeim szerint a közeljövőben publikálásra kerül, jelenleg ugyanis még lószerelekként szerepel a nyilvántartásokban, bár Volken már szóvátette az esetleges funkciótévesztést.

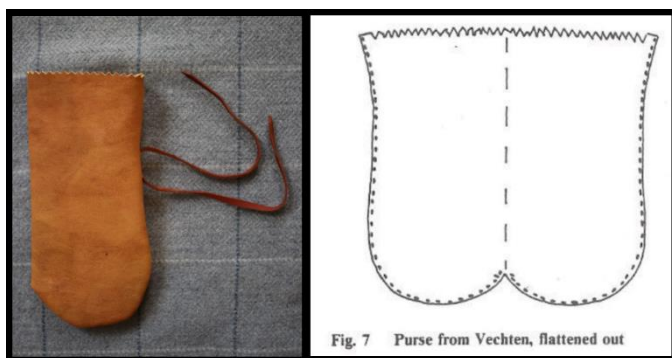
vörös színt pedig festőbuzéros festéssel sikerült elérni. A gránátalma és a buzér a rómaiak által is alkalmazott növény a bőrök festésére, ahogy a Cave of Letters zsákján is láthatjuk mind a mai napig¹⁰³. A varrásra használt cérna is egy hármassodratú, natúr lencérna, melyhez hasonló a vindonissai viasztáblatok varratainak helyén talált még a lyukak némelyikében Marquita Volken¹⁰⁴. Varrás előtt méhviasz tömbön áthúztam, hogy ellenállóbb legyen.

A vechteni erszény

A leletfotón ugyan nem látszik, de az 1-es számú vechteni erszény gyakorlatilag teljesen tökéletes állapotában megmaradt. Így rekonstruálni sem jelent problémát az utolsó öltésig. Ennek köszönhetően újraalkotható a hajtott, majd alul és az ellentétes oldalán összevarrt erszény. A varrás a cérnanyomok alapján egyszerű 2 tűs varratot jelent¹⁰⁵, míg a felső peremének cakkozása pedig szintén nem igényel bonyolult eszközöket, az egyenes késsel gond nélkül elvégezhető.

47. kép (balra)
A vechteni erszény
fényképe középen,
két oldalt az
összevarrt
rekonstrukció még
kifordítás előtt

48. kép

A leletrajz és a kifordított erszény

49. kép

Használat közben a kész erszény.

¹⁰³ Yadin 1962.

¹⁰⁴ Volken 2005.

¹⁰⁵ Groenman-van Waateringe 1967, 27. Fig. 5/3.

A bargercompascuumi erszény

Az már elsőre is egyértelmű volt, hogy a kettő közül a bonyolultabb Birodalom határán kívül talált erszény lesz. Az első és hátsó panel kiszabása után a hosszanti barázdák elkészítése jelentette az első kihívást, bevágni nem szerettem volna a bőrt magát, így préselés mellett döntöttem. Nedvesítés után egy keményebb, tompa tárggyal (esetemben ez egy csonttű feje volt) a kijelölt vonalakon elkezdtem préselni a bőrt, többször is végigmenve a kívánt területeken. A leletnek megfelelően a színoldalakra 5-5, a húsoldalra 4-4 barázdát helyeztem el.

50. kép

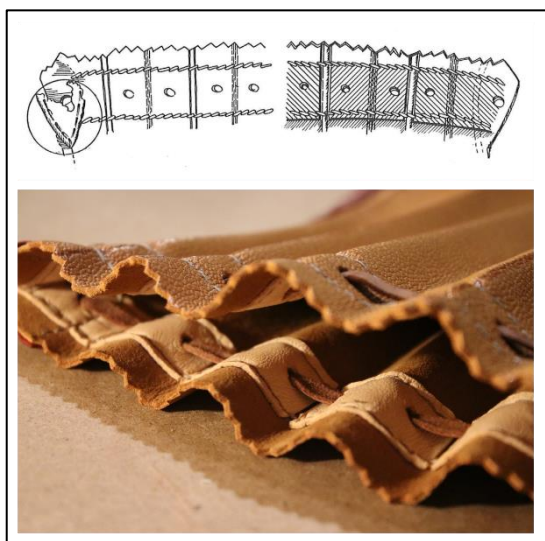
A kiszabott panelek, bejelölt barázdákkal.

51. kép

A kialakított barázdák a célszerszámmal.

Ezt a fűzőlyukak belülről történő megerősítése követte, amely applikációkat egy kívülről egyenes vonalpárnak tűnő varrat rögzített. Ez nem egy egyedi dolog, hiszen a deurni és a már említett nahal heveri zsákoktól kezdve az oberadeni erszényig több más, kétpaneles, csúszózzsinóros bőrtárgyon megtalálhatóak ezek a vonalak, még ha az applikációk maguk nem is kerültek elő. Az erősítésekhez vékony, timsós cserzésű birkabőrt használtam, bízva abban, hogy a többrétegű konstrukció nem igényel 2

52. kép

A megerősített fűzőlyukak közelről.

53. kép

A színoldal a panelek összevarrása előtt.
Jól látható már a barázdák hatása.

merevebb jellegű bőrt. A két szélső lyukat jól láthatóan egy plusz applikáció is támogatja, ahogy az a párhuzamos vonalakat keresztező varratok nyomai is mutatják. Hogy ez a szegély kiszélesedése lenne, vagy egy különálló elem nem lehet ennyiből tudni. Én magam praktikusabbnak találtam először a külön elemeket felvarrni, majd egy egyenletes szélességű szegéllyel ellátni a konstrukciót.

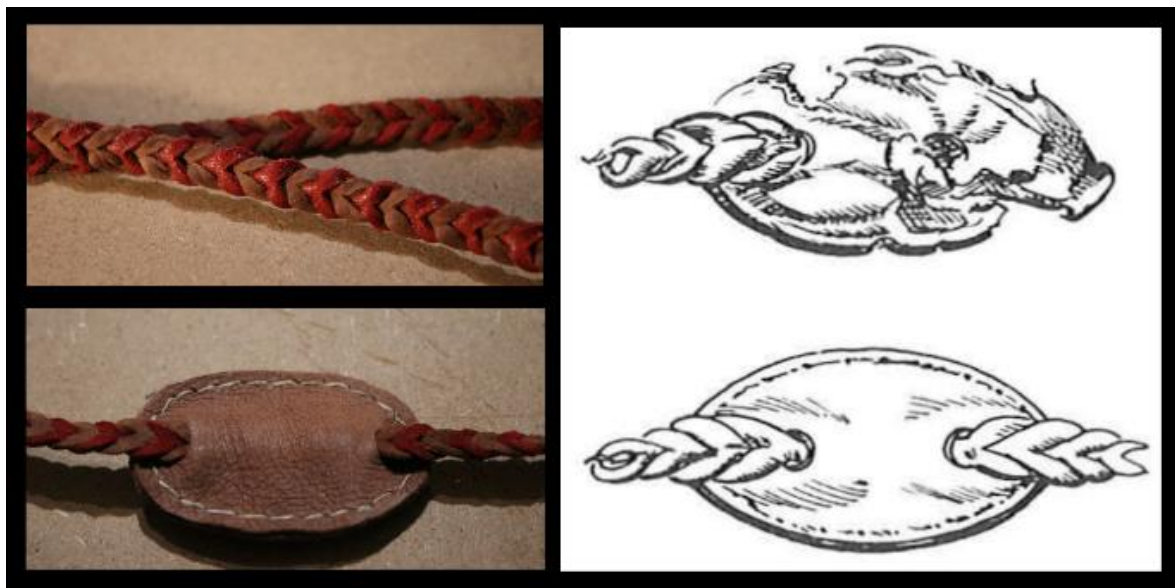
A szegély maga nem bonyolult ugyan, és nagyon szép párhuzamait ismerjük például Cave of Lettersből, azonban így is vigyázni kell, hogy a bőrök egymáson ne csússzanak el. A vindonissai viasztáblatokkal ellentétben ezen a leleten nem látványos a szegélyt rögzítő varrás lyukainak szabálytalansága a többi varráshoz képest. Ez utalhat egyszerűen a készítő jobb felkészültségére, de akár arra is, hogy a felhasznált bőr vékonyabb volt, így kényelmesebben és szabályosabban össze lehetett varrni az oldalakat a szegéllyel átfogva.

54. kép

A szegély varrásának folyamata, két tűvel.

Az utolsó kihívást a fűzőzsinór fonása jelentette, de az elsőre bonyolultnak tűnő megoldás csak szabályos, egymáshoz képest elcsúsztatott lyuksorokkal bíró bőrszalagok oda-vissza bújtatását jelenti a lyukak között. Az egyetlen komolyabb gyakorlati tapasztalat az volt, hogy esztétikusabb eredmény érhető el, ha a lyukak egy kicsit nagyobbak, mint két lyuk közötti teli szakasz.

55. kép

A megfont fűzőzsinór.

A kész darabon jól látható, hogy „megtöltött hassal”, a nyakán megszorítva a csúszózsínórt is szép, az ábrázolásokhoz hasonló alakú erszényt kaphatunk, nem csak az eleve nyakon megkötős konstrukciók esetében.

A kész darab kinyitott formában (56.kép, balra) és összehúzva (57. kép, jobbra).

A készítés óta eltelt idő alatt (még nem rekonstrukciós céllal és igényességgel készítettem az első bargercompascuumi ihletésű erszényt 2019-ben) pedig a gyakorlatban is volt lehetőségem használni mindkét típusú erszényt. A kezdeti preconcepcióm, miszerint a bargercompascuumi, már csak az osztat miatt is sokkal alkalmasabb a mindennapi pénzforgalom lebonyolítására csak megerősíteni tudom empirikus tapasztalások által. A nyakon megkötött erszények nyakai általában alapvetően is szűkebbek, a ki- és bekötözés pedig bármennyire gyakorlott is az ember, felesleges mozdulatokat jelent. Ezzel szemben a csúszózsínóros megoldás sokkal könnyebben és gyorsabban használhatóvá tette az erszényt, mint mai értelemben vett pénztárcát. Amennyiben a viszont fix összegek (vagy tartalom) cserél gazdát a nyakon megkötött erszényekben, akkor nagyon felhasználóbaráttá tudja tenni például a vásárlásokat. Ez utóbbi persze nagyon sok egyéb tényezőt is igényelne a kölcsönös eladó-vásárló bizalomtól kezdve az egységes értékrendszerig, így ez leginkább csak modern tapasztalásnak tekinthető.

58. kép

A kész erszény és a teljes eszközkészlet, amit a készítése során felhasználtam.

Felhasznált irodalom

Albarella 2019

Albarella, U.: *A Review of Animal Bone Evidence from Central England*.
Research Report Series no. 61-2019.

Baratta 2008

Baratta, G.: La produzione della pelle nell' Occidente e nelle province africane. *Africa romana* XVII, pp. 203-222.

Barkóczy 1967

Barkóczy L.: Négy későrómai sír Brigetioból. *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 1. pp. 75-105. 1967

Berti 1990

Berti, F.: *Fortuna maris: la nave romana di Comacchio*.

Bíróné Sey – Palágyi 1983

Bíróné Sey K. – K. Palágyi Sz.: A balácai éremkincs. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1983, pp. 63-78.

Brun – Leguilloux 2014

Brun, J.-P. – Leguilloux, M.: *Les Installations Artisinales Romaines de Saepinum. Tannerie et moulin hydraulique*

Costamagno 2019

Costamagno, S. et al.: The reference collection of cutmarks.
Palethnologie 10, pp. 186-280.

Deschler-Erb 2005

Deschler-Erb, S.: La contribution de l'archéobiologie à l'étude de l'artisanat romain. In: Michel Polfer (éd.): *Artisanat et économie romaine: Italie et provinces occidentales de l'Empire. Actes du 3ème colloque international d'Erpeldange (Luxembourg) sur l'artisanat romain*, 14-16 octobre 2004. Monographies instrumentum 32, pp. 31-38.

Douglas 2015

Douglas, Ch.: *A Comparative Study of Roman-period Leather from Northern Britain*. Mphil(R) thesis

Driksen 1997

Driksen, V.: The Degredation and Conservation of Leather. *Journal of Conservation and Museum Studies* 3, pp. 6-10.

Gaitzsch 1980

Gaitzsch, W.: *Eiserne römische Werkzeuge. Studien zur römischen Werkzeugkunde in Italien und den nördlichen Provinzen des Imperium Romanorum 1-2*. British Archaeological Reports, BAR International Series 78/1-2.

Gerrard 2008

Gerrard, J.: Feeding the Army from Dorset: pottery, salt and the Roman state. In: Stallibrass, S. – Thomas, R. (eds.): *Feeding the Army. The Archaeology of Production and Supply in NW Europe*.

Gorecki 1975

Gorecki, J.: Studien zur Sitte der Münzebeigabe in römerzeitlichen Körpergräbern zwischen Rhein, Mosel und Somme. *Bericht der Romisch-Germanischen Kommission* 56, pp. 179-467.

Groenman-van Waateringe 1967

Groenman-van Waateringe, W.: *Romeins lederwerk uit Valkenburg Z.H.*

Groenman-van Waateringe 2009

Groenman-van Waateringe, W.: The source of hides and skins for Roman army equipment. In: Hanson, W. (ed.): *The Army and Frontiers of Rome: papers offered to David Breeze on the occasion of his sixty-fifth birthday and his retirement from Historic Scotland*. RI: JRA, 209-16.

Holmes 2006

Holmes, N. M. McQ.: Two denarius hoards from Birnie, Moray. *British Numismatic Journal* 2006.

Hunter 2007

Hunter, F.: Silver for the barbarians: interpreting denarii hoards in north Britain and beyond. In: Hingley, R. -Willis, S. (eds.): *Roman finds in context: theory and practice*. pp. 214- 224.

Juhász 2019.

Juhász L.: Purse find from the municipium of Brigetio. *Numizmatikai Közlöny* CXVI– CXVII. ÉVFOLYAM, pp. 121-124.

Leguilloux 2002

Leguilloux, M. et al: Pompéi : Recherches sur les productions artisanales. *Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité*, tome 114, n°1. pp. 470-481.

Láng 2005

Láng O.: A „Peristyl-ház”: hitelesítő feltárás az aquincumi polgár város északkeleti részén. *Aquincumi Füzetek* 11. pp. 68-80.

Láng 2007

Láng O.: „Átriumos hosszúház – lakótraktus”: hitelesítő feltárás az aquincumi polgár város északkeleti részén II. *Aquincumi Füzetek* 13, pp. 117–128.

Láng 2016

Láng O.: „Átriumos hosszúház - lakótraktus”: hitelesítő feltárás az aquincumi polgár város északkeleti részén IV. *Aquincumi Füzetek* 22, pp. 47-59.

Lang 2014

Lang, U.: *Die Lederfunde aus dem Schutthügel des römischen Legionslagers Vindonissa Untersuchungen zum Konservierungszustand*. Masterarbeit.

Lassányi – Bechtold 2006

Lassányi G. – Bechtold E.: Újabb feltárások az Aranyhegyi-patak menti temetőben. *Aquincumi Füzetek* 12. pp. 73-78.

Lau 1969

Lau, O.: *Schuster und Schusterhandwerk in der griechisch-römischen Literatur und Kunst*. Inaug. -Diss.-Bonn (1967).

Koochakzaei, 2018

Koochakzaei, A. – Ahmadi, H. – Mallakpour, S.: An Experimental Comparative Study of the Effect of Skin Type on the Stability of Vegetable Leather Under Acidic Condition. *Journal of the American Leather Chemists Association* 113 (11), pp. 345-351.

Monteix 2011

Monteix, N.: Du couteau au boucher: remarques préliminaires sur la préparation et le commerce de la viande à Pompéi. *Food and History* 2007 5 (1), pp. 169-195.

Okaluk – Greenfield 2022

Okaluk, T. R. – Greenfield, H. J.: Macroscopic Chop Mark Identification on Archaeological Bone: An Experimental Study of Chipped Stone, Ground Stone,

Copper, and Bronze Axe Heads on Bone. *Quaternary* 2022, 5, 15.

Orosz 2013

Orosz, K. et al.: A pergamen és a cserzetlen bőr felépítése, viselkedése, károsodása a műtárgyrestaurálás tükrében. In: Kovács, P. (szerk.): *ISIS Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek* 13, pp. 85-98.

Pásztókai-Szeőke 2001

Pásztókai-Szeőke J.: A Brigetióban, Komárom/Szőny-Vásártér lelőhelyen 1992-1999 között feltárt faragott csonttárgyak katalógusa (Kat. 1-53.) In: Borhy L. – Számadó E. (eds.): *Római kori csontfaragványok és modern hamisítványok. Csontfaragóművészet Brigetióban. Acta Archaeologica Brigetionensia Ser. I. Vol. 2.* pp. 9-27.

Pietsch 1983

Pietsch, M.: *Die römischen Eisenwerkzeuge von Saalburg, Feldberg und Zugmantel.*

Ramskold – Tillack 2022

Ramskold, L. – Tillack, W.: A lead seal showing Constantine I with his victory sign the Chi-Rho and his comes Sol, with a note on Roman money bags. *Niš & Byzantium* XX, pp. 145-174.

Rhodes 1987

Rhodes, M.: Inscriptions on Leather Waste from Roman London. *Britannia*, Vol. 18. pp. 173-181

Rupnik 2014

Rupnik, L.: *Római kori vasszerszámok Pannoniából.* Doktori disszertáció

Schlabow 1956

Schlabow, K.: Der römische Münzschatz von Bargercompascuum. *Palaeohistoria* 5, pp. 81-87.

Schmid 1972

Schmid, E.: *Atlas of Animal Bones. For Prehistorians, Archaeologists and Quaternary Geologists.*

Serjeantson 1989

Serjeantson, D.: Animal remains and the tanning trade. In: Serjeantson, D. and Waldron, T.: *Diet and crafts in towns.* BAR 199, pp. 129-146.

Sumner 2002

Sumner, G.: *Roman Military Clothing (1): 100 BC – 200 AD.*

Szűcs 2017

Szűcs F. T.: *Borostyánkő ékszerek Pannoniában*. Szakdolgozat.

Vanderhoeven – Ervynck 2007

Vanderhoeven, A. -Ervynck, A: Not in my backyard? The industry of secondary animal products within the Roman civitas capital of Tongeren, Belgium. In: Hingley, R. -Willis, S. (eds.): *Roman Finds: context and theory*. pp. 156 – 175.

van Driel-Murray 1980

van Driel-Murray, C.: Romeinse leervondsten uit Vechten. *Westerheem* 29. pp. 349-356.

van Driel-Murray 1993

van Driel-Murray, C.: The Leatherwork. In: van Driel-Murray, C. et al.: *Preliminary reports on the: Leather, Textiles, Environmental Evidence and Dendrochronology*. Vindolanda Research Reports, The Early Wooden Forts III. pp. 75-94.

van Driel-Murray 2001

van Driel-Murray, C.: Vindolanda and the Dating of Footwear. *Britannia* 32. pp. 185-197.

van Driel-Murray 2009

van Driel-Murray, C.: Tanning and Leather. In: Olason, J. P.: *The Oxford Handbook of engineering and technology in the classical world*. pp. 483-495.

van Driel-Murray 2011

van Driel-Murray, C.: Are we missing something? The elusive tanneries of the Roman period. In: Thomson, R. - Mould, Q. (eds.): *Leather Tanneries: the archaeological evidence*. pp. 69-73.

van Driel-Murray 2016

van Driel-Murray, C.: Fashionable Footwear: Craftsmen and Consumers in the North-West Provinces of the Roman Empire. In: Wilson, A. – Flohr, M. (eds.): *Urban Craftsmen and Traders in the Roman World*. pp. 132-152.

Vojvoda – Mrdic 2017

Vojvoda, M. – Mrđić, N.: *Coin finds from the Viminacium necropolis of Pećine and their role in funerary ritual*.

Marsupia in Pannonia

Volken 2005

Volken, M. – Volken, S.: Drei neu interpretierte Lederfunde aus Vindonissa: Kopfstockeiner Pferdedecke, Sitzfläche eines Klappstuhls und Schreibtafeletui. *Jahresbericht/Gesellschaft Pro Vindonissa*. pp. 33-39.

Zadoks-Josephus Jitta 1956

The roman hoard from Bargercompascuum (Drenthe). *Palaeohistoria* 5. pp. 89-91.